

ce intenzivne rasprave o *drugom*, kao i o *identitetu* i *razlici*, budući da je unutarnja, pa i izvanjska, usmjerenost žanra koji je posrijedi privilegirana za brušenje kategorija poput kolonijalnoga diskurza, stjecanja identiteta, prostornih praksi, eurocentričnosti, transkulturacije, politike smještaja i razmještaja, imperijalnoga pogleda, modernističkoga egzila, postmodernoga turizma, spolnih/rodnih prostora i njima sličnih.

Međutim, nije oduvijek bilo tako. Tradicionalno zatvoren u nametnutu spomeničku formu, kao interpretacijski izrazito jednoznačan ili čak nezanimljiv materijal, *putopis* se dugo povlačio rubovima književnopovijesnoga i književnoteorijskoga interesa. Uzroci njegova marginalnoga položaja mogu se, uz priličnu količinu dobre volje, vjerojatno opravdati niskim mjestom što ga je zauzimao u žanrovskoj hijerarhiji različitih književnopovijesnih vremena s jedne i metodološkim načelima tradicionalnoga književnohistoriografskog diskurza s druge strane.

Iako se sa stajališta opće, svjetske ili nacionalne povijesti književnosti redovito ubraja u rubne žanrove, putopis je dugo, na poseban način, zauzimao povlašteno mjesto u okviru komparativnoga proučavanja književnosti. Doista je rijedak slučaj, ali istodobno i sretna okolnost, da se jedna književna vrsta tako podudara s ishodišnom namjerom struke. Središnja se komparatistička tema o međusobnim dodirima i utjecajima dviju nacionalnih kultura teško može zamisliti bez putnika i njihovih obavijesti. Upoznavanje drugih pretpostavlja pokretljivost, a njezin je diskurz važan kamenčić u mozaiku jedne velike slike o drugima koju

komparatistika tradicionalno smješta u područje koje zove *imagologijom*. Riječ je o disciplini koja je s obzirom na dominantni diskurz dvadesetostoljetnoga proučavanja književnosti pretrpjela (opravdane) kritike, ali se njezine spoznaje – zapravo stereotipi do kojih je došla na različite načine – pojavljuju kao zanimljiva građa povijesti mentalitetâ, povijesti sustavâ vrijednosti i povijesti svakodnevnoga života. Oslobođena katalogizirajuće naivnosti, redefinirana novijim teorijskim spoznajama, imagologija bi iznova mogla postati zanimljivim područjem u okviru poredbenih kulturalnih studija, budući da diskurzom suvremene humanistike dominira spoznaja da “ne postoji politički nevina metodologija interkulturalne interpretacije”,³ čak i onda kada je pomalo smiješna u naivnim nastojanjima za autonomijom svoga predmeta i tobožnjom objektivnošću. Ako je književna teorija strukturalističkim projektom zadobila potrebnu vjeru, onda je poststrukturalističkim strujanjima stekla nužnu pozdrivost.

Hotimice smo spomenuli nekoliko povijesnih disciplina jer se rasprava o putopisu paralelno odvija i na području historiografskoga znanja. Novije su historiografske spoznaje, budući da otkrivaju svijet smješten iza kulisa velikih događaja i takozvanih povijesnih prekretnica, iznimno dragocjene u proučavanju putopisnih tekstova. Navike, vrijednosti, ponašanje, odnos prema smrti, predodžbe o vremenu i prostoru, primjerice, tek su dio tematskoga repertoara povijesti mentalitetâ koji može upotpuniti i kontekstualizirati analizu posredovanja putničkoga iskustva. S druge stra-

114

3 J. Clifford, *Routes. Travel and Translation in the Late Twentieth Century*, Cambridge & London 1997, str. 18.

izlišno je i govoriti. Gleig drukčije doživljava vrijeme, budući da pokazuje potrebu za točnošću u okolnostima u kojima je ona veoma teško ostvariva. Uz to, izostanak napojnice sugerira doživljaj vožnje kao nečiju dužnost, a ne kao uslugu. Sve upućuje na izostanak i najniže razine prilagodljivosti načinu života nepoznate sredine, razine koju ponajbolje obilježava putnikovo nastojanje za izbjegavanjem konfliktnih situacija. Nadalje, brutalnost koja se uspoređuje s engleskim odnosom prema irskim katolicima otkriva znanje o određenom tipu ponašanja i procjenu putnikovih svakodnevnih navika. Gleig postaje reprezentantom jednoga načina odnosa prema ljudima koji s Hrvatima dijele istu vjeru. Anglikanski je svećenik, budući da je nasrnuo i na sina jednoga seoskog kneza, vjerojatno doživio hrvatsko selo kao nehijerarhiziranu komunikacijsku sredinu. Za nj su svi isti. Njegova percepcija ne priznaje razlike jer za njih jednostavno nije spremna. Svi oblici agresije i završna upotreba vatrenoga oružja predstavljaju tek komadiće koji omogućuju slaganje cjelovite slike i ključno pitanje: što je anglikanski svećenik mislio o Hrvatima, odakle mu obavijesti o njima, na temelju čega je stvorio okvir ponašanju koje kao temeljni način komunikacije odabire nasilje? Je li njegova grubost posljedica unaprijed stvorene slike ili su mu i hrvatski seljaci dali povoda za nju? Zašto ih doživljava kao barbare i razbojнике? Pravi ga razbojnici zasigurno ne bi predali seoskom knezu, a zatim i sucu koji ga otpravlja u tamnicu iz koje ga oslobađa engleski konzul. Rummyjeva školski izvedena gradacija Gleigove nasilnosti – koja je s naličja zapravo proces gubljenja strpljenja hrvatskih seljaka – pridaje slučaju donekle literar-

nu dimenziju, ali i upućuje na dva paralelna procesa. Jedan je već opisani rast Gleigove nasilnosti, a drugi je vjerojatno opadanje uslužnosti i gostoprimstva, kao i, doista, začudno zavidna svijest o legalnim institucijama kod hrvatskih domaćina kada su na temelju nekih znakova procijenili svoga gosta. I neke izvanjske obavijesti pospješuju razumijevanje Gleigova ponašanja. Njegov je putni list bio poprilično neuredan (“ne samo da je na njemu mnogo izbrisano, mnogo crvenom olovkom popravljen bilo”), pregledan samo u Požunu i datumski ovjeren tako da se putnik do 15. kolovoza morao vratiti u Beč, a anglikanski se svećenik 13. kolovoza nalazio u Hrvatskoj, nekoliko kilometara nadomak Rijeke. Dakle, ne samo u svakodnevnom ponašanju, već i u odnosu spram lokalnih pravnih regula Gleig pokazuje određen stupanj oholosti i omalovažavanja.

Usput, još jedan primjer čednosti i bahatosti. Slična škola, isto vrijeme, zajednička ishodišna ideologija. Evo što o predstavnicima velikih europskih naroda, budući da ne može u brodske kabine pronaći slobodno mjesto, svjedoči hrvatski sentimentalni putnik:

Pogledajte onu dvojcu Talijanâ. Ne opominje li vas ona kratka trbušina na povremeni kvartir Jonasa? Vidite li tamo u kutiću onoga blagohrkajućeg Nijemca? Njega su vam dosjeti umorili kojimi je malo prije suputnike svoje u san uljuljao. On se je sam najtečnije smijao; pravo je da i najtečnije spava. Molim vas, motrite one zijelevajuće i neprestano goddammajuće Engleze; ne priliče li sa svojimi nogami koje su po sjedalih rastegnuli, isu-

ture putovanja, historiografsko istraživanje povijesti turizma, dokolice i slobodnoga vremena s jedne, te američki kulturalni i postkolonijalni kritički diskurz s druge strane.¹¹ Rijetke zone dodira između spomenutih pristupa problemu ipak su podnošljivije od činjenice da je posrijedi žanr čija povijest nije suvislo uspostavljena čak ni na elementarnoj razini enciklopedijske natuknice.¹²

II

Povijest svakodnevnoga života kao tip znanja o putovanju zapravo je posredno uključena u proučavanje putopisnoga diskurza. Putopis je tek jedan od žanrova koji, uz autobiografiju, dnevnik i putničke vodiče, služi kao izvor u strukturiranju putničke svakodnevice. Zbog takva pristupa žanru posve je logično analitičko zapostavljanje putničkih diskurzivnih strategija i naglašavanje onih slojeva putopisnoga teksta u kojima se spominju *čvorovi* mreže svakodnevnoga putničkog života. Primjeran pristup unutar te paradigme predstavlja rad poljskoga povjesničara Antonija Mączaka o svakodnevnom životu na putovanjima po Europi u 16. i 17. stoljeću.¹³ Mączak je ponudio zanimljiv sustav orijentira koji može poslužiti kao model prou-

čavanju putničke svakodnevice i u drugim povijesnim vremenima. Ukratko, zanima se prometnom infrastrukturom, prometnim poduzetnicima i prijevoznim sredstvima, putnicima pješacima, putničkim vodičima i zemljovidima, cijenama i troškovima putovanja, gostionica, prenoćištima i razgovorima u i o njima, regionalnim suprotnostima, higijenom na putu, prelaženjem granice, pojedinačnim putnicima i putovanjem u skupinama, naputcima i dobrim savjetima za put, opasnostima na putu (razbojnici, naoružanje, zaštita), putničkom lektinom, putnicima učenjacima i umjetnicima, katolicima, protestantima i relikvijama s puta, granicama dopuštenoga: intimnostima i zabranjenim stvarima, putničkim poteškoćama s lokalnim mjerama, velikim očekivanjima, dojmovima i zaključcima s putovanja.

Spomenut ćemo tek jedan primjer, vezu između uvjeta putovanja i straha na putu, kako bismo naznačili korist od ovakva tipa znanja. Kakvoća ceste, naravno, ovisila je u to doba mahom od terena, klime i vremenskih prilika. Međutim, problem ceste pojavljuje se u svijesti putnika tek ako je riječ o teško pristupačnom terenu. Svećenik Giovanni Rucellai zapisao je putujući 1642. Lombardijom da su ceste

118

11 Kratak opis područja kakvim ga vidi postkolonijalna kritika sažet je u natuknici *Exploration and travel* u: Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin, *Key Concepts in Post-Colonial Studies*, London & New York 1998.

12 Naime, teško je naći natuknicu, članak ili knjigu koja bi ponudila barem pregled povijesti putopisa. Hrabri, ali skromni pokušaji, poput onoga Casey Blanton u knjizi *Travel Writing. The Self and the World*, objavljenoj u New Yorku 1997, istodobno bude nadu i izazivaju suzdržan podsmijeh.

13 A. Mączak, *Viaggi e viaggiatori nell'Europa moderna*, Roma & Bari, 1994. Izvornik je objavljen u Varšavi 1978, izdanje je ponovljeno 1980, a 1998. je u Gdańsku pod naslovom *Odkrywanie Europy. Podróże w czasach renesansu i baroku* knjiga izišla i treći put, nažalost bez bibliografskih naputaka, bez izvora i tek s mjestimice prerađenim uvodnim dijelom.

odsijedanja (noćenja) do književnosti, odnosno oblika tekstualnosti koji na putovanje potiču i prilikom putovanja nastaju: svakako putopisa, ali i feljtona, dnevnika, pisama, pjesama, zatim putničkih vodiča, novinskih tekstova i različitih institucionaliziranih edukacijskih praksi. Tako se zapravo pokušava dosegnuti smisao i funkcija putovanja u određenom povijesnom, kulturnom ili pak književnopovijesnom vremenu, odnosno uspostavljaju se orijentiri nečega što možemo nazvati ideologijom putovanja. Takav pristup mjestimice predstavlja više ili manje osviještenu poveznicu s recentnijim tematiziranjem putopisa u okviru postkolonijalne kritike i kulturalnih studija, iako je njegov diskurz drukčije intoniran i manje opterećen teorijskim tržišnim *upgradeom*. Međutim, vrijedi naglasiti da *kultura* i *ideologija* nipošto nisu samorazumljive nekonfliktne kategorije, nego ih ovom prilikom vezujemo uz ona problemska mjesta i implikacije što su im u širokom rasponu namijenili značajniji predstavnici britanskih kulturalnih studija, od začetničkih pokušaja Richarda Hoggarta i Raymonda Williamsa preko Stuarta Halla do, primjerice, Paula Willis i Angele McRobbie.¹⁷ U tom bi se smislu putovanje, zajedno s oblicima njegove reprezentacije, okvirno moglo definirati kao artikuliranu kulturnu socijalnu praksu.

III

Postmoderna književna teorija obiluje prostornim metaforama. One nisu tek ukrasna pripomoć u oblikovanju diskurza, nego su se prometnule u središnje mentalne kategorije neko-licine značajnijih suvremenih pristupa.¹⁸ Iza ili pak ispod frekventnih prostornih metafora skrivaju se, naravno, ideologija i politika, kako ona u diskurzima koji se proučavaju, tako i ona koja stoji iza teorijskih koncepcija. Zamisao o djelatnim procesima decentralizacije svijeta izazvala je raspravu o načinima na koje se povijesno uspostavljalo središte i odvijala metropolizacija. Postaviti pitanje o tome kako se imperijalni stereotipi provlače kroz, primjerice, suvremene putničke vodiče i kakva je njihova veza s tradicionalnim eurocentričnim putopisnim diskurzom – tipičan je prozorčić kroz koji se gleda na žanr. Teme su logično okupljene oko nekoliko bitnih problema i to u dva smjera: propituju se postupci legitimiranja eurocentrične slike svijeta i njezine pukotine. Pukotine, posve primjereno suvremenoj kritičkoj retoričkoj matrici, nužno potkopavaju zamišljenu ideološku koherenciju. Stoga se proučavanje putopisnoga diskurza odvija istodobno kao analiza žanra i kritika ideologije, često posvećeno *zoni dodira* ili, kako to voli reći Mary Louise Pratt, *kolonijalnoj granici*.¹⁹

120

¹⁷ Posebnu problemsku težinu pritom imaju brojne Hallove rasprave. Zbog pomaka u pristupu problemu i ključnih orijentira upućujemo tek na: S. Hall, "Cultural Studies and the Centre: some problematics and problems", u: *Culture, Media, Language. Working Papers in Cultural Studies*, 1972-79, ur. S. Hall, D. Hobson, A. Lowe and P. Willis, London 1996, str. 17-47.

¹⁸ Usp. C. Kaplan, *Questions of Travel. Postmodern Discourses of Displacement*, Durham & London 1996.

¹⁹ M. L. Pratt, *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*, London & New York 1992, str. 6.

ti prvorazrednom građom u proučavanju procesa legitimacije i stjecanja identiteta? Žanru je samo trebalo ponuditi mogućnost da govori i on se iz spomenika pretvorio u interpretacijski zahvalan diskurz.

LITERATURA

- Bauman, Zygmunt. "From Pilgrim to Tourist – or a Short History of Identity", u: *Questions of Cultural Identity*, ur. S. Hall & P. du Gay, London – Thousand Oaks – New Delhi 1996, str 18-36.
- Blanton, Casey. *Travel Writing. The Self and the World*, New York 1997.
- Brown Rogers, Sharon. *American Travel Narratives as a Literary Genre from 1542 to 1832. The Art of a Perpetual Journey*, Lewinston – Queenston – Lampeter 1993.
- Butor, Michel. "Le voyage et l'écriture", u: *Répertoire IV*, Paris 1974, str. 9-29.
- Cliford, James. *Routes. Travel and Translation in the Late Twentieth Century*, Cambridge & London 1997.
- Culture, Media, Language. Working Papers in Cultural Studies, 1972-79*, ur. S. Hall, D. Hobson, A. Lowe i P. Willis, London 1996.
- Duby, Georges. "La storia dei sistemi di valori", u knjizi: *Le società medievali*, Torino 1985, str. III-124.
- Gingras, George E. "Travel", u: *Dictionary of literary themes and motives*, ur. J.-Ch. Seignuret, New York – Westport, Connecticut – London 1988.
- Greenblatt, Stephen. *Marvelous Possessions. The Wonder of the New World*, Chicago & Oxford 1992.
- Kaplan, Caren. *Questions of Travel. Postmodern Discourses of Displacement*, Durham & London 1996.
- L'invenzione del tempo libero 1850-1960*, ur. A. Corbin, Roma & Bari 1996.
- Maćzak, Antoni. *Viaggi e viaggiatori nell'Europa moderna*, Roma & Bari, 1994.
- *** *Odkrywanie Europy. Podróże w czasach renesansu i baroku*, Gdańsk 1998.
- Medvedev, P. N. *Formal'nyj metod v literaturovedenii*, Leningrad 1928.
- Mills, Sara. *Discourses of Difference: An Analysis of Women's Travel Writing and Colonialism*, London 1991.
- Pratt, Mary Louise. *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*, London & New York 1992.
- Reisekultur. Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus*, ur. H. Bausinger, K. Beyrer & G. Korff, München ²1999.
- Reisekultur in Deutschland: von der Weimarer Republik zum 'Dritten Reich'*, ur. P. J. Brener, Tübingen 1997.
- Spurr, David. *The Rhetoric of Empire: Colonial Discourse in Journalism, Travel Writing, and Imperial Administration*, Durham 1993.
- Travel Writing and Empire: Postcolonial Theory in Transit*, ur. S. Clark, London & New York 1999.
- Writes of Passage. Reading Travel Writing*, ur. J. Duncan & D. Gregory, London & New York 1999.